

Fritt ord – till varje pris?

Att öppet kunna uttrycka tankar och idéer inför andra människor är en uppenbar självklarhet i landet Sverige. Genom offentlighetsprincipen har allmänheten insyn i myndigheter och rättsprocesser, medan den fullständiga yttrandefriheten möjliggör en informationspluralistisk kommunikationsprocess som leder till diskussion mellan individer av olika uppfattningar och (i bästa fall) förslag till förbättringar. Som första land i världen införde Sverige vidsträckt tryckfrihet år 1766, vilket innebär att den svenska yttrandefriheten i viss form varit lagstadgad i över 250 år.¹ Sedan 1766 har yttrandefriheten utvecklats till att genomsyra hela samhällskroppen, och den betraktas numera som en fundamental del av demokratin. På senare tid har emellertid yttrandefriheten i allt högre grad börjat ifrågasättas, särskilt till följd av antidemokratiska rörelsers växande framgång, och somliga föreslår rentav att vissa inskränkningar bör ske. Min mening är att detta är fel väg att gå, vilket jag avser föra resonemang över vidare i denna essä. För att göra detta på ett korrekt vis krävs dock först ett klargörande av den egentliga innebörden av begreppet yttrandefrihet.

När yttrandefrihet förs på tal är det praktiskt taget omöjligt att inte nämna den brittiske 1800-talsfilosofen John Stuart Mill och dennes idéer. Den främsta anledningen till min kommande redogörelse av Mills idéer är dock att jag till fullo delar dennes liberalistiska åsikter. Mill anses allmänt vara den moderna liberalismens upphovsman, och i andra kapitlet av boken *On Liberty* framför han betydelsen av det fria ordet, vilket har präglat hela vårt västerländska demokratiska förhållningssätt. Mill var av åsikten att fullständig yttrandefrihet bör råda i samhället på grund av de positiva följder detta medför. När människor diskuterar och debatterar sker, enligt Mills, ett utbyte av tankar och idéer som genom ömsesidiga eftergifter kan bilda en sanning. Det är därmed även fel att tysta någon på grund av meningsskiljaktigheter, eftersom personen som tystas anser sig vara ofelbar, vilket ingen människa är. En informationsmångfald är enligt Mills även av betydelse för ett samhälles utveckling; genom att samhällsmedborgaren ständigt utmanas till nya perspektiv på tillvaron riskerar inte åsikter att stelna till opåtalade dogmer. Mill betraktas även som en av de främsta utilitaristiska filosoferna, vilket naturligt återspeglas i hans syn på yttrandefrihet. Sanningssökandet får enligt Mill resultat i form av ökad kunskap hos individen och större utveckling både på ett individuellt och samhälleligt plan. Utfallet av detta är välbefinnande hos individen, i bemärkelsen att denne stärker de unika mänskliga förmågorna, i synnerhet förnuftet.

Till Mills ståndpunkt om fullständig yttrandefrihet finns ett undantag, vilket kallas *skadepincipen*. Detta innebär att alla yttranden som kan orsaka direkt skada hos andra människor *kan* förbjudas av staten. Skadepincipen gäller i synnerhet yttranden som på ett direkt vis uppmanar till våldshandlingar. Mill tar även hänsyn till att yttranden kan få olikartad effekt beroende på rådande omständigheter, och anser exempelvis att det i tryckta medier bör förekomma fri åsiktsyttring eftersom detta kommunikationsmedel inte är lika direkt och okonstlat som när en åsikt framförs i tal. Skadepincipen blir vid närmare fördjupning endast alltmer omständlig samt invecklad, särskilt när det kommer till att definiera begreppet ”skada”, och det skulle rentav vara möjligt att fokusera hela essän enbart på detta avsnitt. För egen del anser jag att yttrandefriheten endast bör begränsas i de fall då det rör sig om direkta våldshot riktade mot en enskild individ eller en grupp, och de nuvarande svenska lagarna om olaga hot eller hets mot folkgrupp genomför detta i en enligt mig tillräckligt hög grad. Även möjligheten till spridning av felaktig information om andra personer inskränks i tillräcklig grad i lagarna om förtal.

Sedan Mills formulerade de ovan nämnda idéerna har samhällets kommunikationsprocess förändrats radikalt. Förutom införandet av nya plattformar såsom radio och television är framförallt internet det revolutionerande kommunikationsmedlet. Under loppet av knappt två decennier har internet övergått från att vara ett perifert tekniskt påfund till att numera genomsyra varje medborgares vardag. Under dess första skede fanns starka förhoppningar om att tillgången till denna ofantliga informationsmängd skulle innebära en avsevärd förstärkning av yttrandefriheten, i enlighet med Mills tidigare nämnda argument om informationsmångfald. Denna förutsägelse visade sig emellertid överensstämma ganska dåligt med verkligheten. Istället för att människor på internet öppet samlades för att tillsammans diskutera och resonera, skapades separata isolerade grupperingar för likasinnade där gemensamma åsikter kunde frodas, i hög grad högerextrema sådana. Genom algoritmer på sociala medier såsom facebook exponeras internetanvändaren enbart för sådant som matchar tidigare sökningar och "gillningar", vilket leder till en drastisk minskning i variationen av olika åsikter. Visserligen har människor i alla tider sökt sig till likasinnade – så kallat konfirmeringsbias – skillnaden ligger dock i den ökade spridningseffekten både vad gäller hastighet och antalet åtkomliga människor, samt möjligheten att med hjälp av anonymiteten genom uttalanden inte behöva uppleva samma personliga konsekvenser som tidigare. Denna polarisering som sker på internet anser jag vara högst beklämmande, och kan i längden innebära en fara för demokratin. Det huvudsakliga syftet med yttrandefriheten är enligt min uppfattning att ge mottagarna av informationen och åsikterna en möjlighet att reflektera över för- samt nackdelarna med den nuvarande tillvarons beskaffenhet. En förutsättning för detta är ett öppet och respektfullt debattklimat som innefattar en mångfald av tankar och idéer. Utveckling i samhället sker då dessa tankar får smälta samman och bilda nya tankar. Detta utbyte av tankar bör enligt mig gälla hela samhället, inte enbart i små avskilda grupperingar vilket till viss del är fallet i nuläget.

Jämfört med 2009 har antalet politiska extremister som Säpo bevakat femfaldigats och ökat från 200 personer till 1 000. Säpo slår då ihop både militanta nazister och vänsterextremister ², samtidigt har antalet dagliganvändare av internet ökat med drygt 20 procentenheter i åldern 36-55³. Korrelation innebär inte alltid kausalitet, men troligtvis finns ändå ett visst samband. Den mest framträdande och bekymmersamma följden av den rådande polariseringen är emellertid, enligt mig, den ökade omfattningen av högerextrema strömningar i samhället. Den senaste tidens mediala uppmärksamhet kring Nya tiders närvaro vid Bokmässan eller Nordiska motståndsrörelsens demonstration i Göteborg kan knappast ha undgått någon. Jag vill påstå att dessa rörelser inte hade varit i närheten lika utbredda utan internet med dess många nätforum och vinklade nyhetssajter.

I efterdyningarna av uppmärksamheten kring dessa antidemokratiska organisationer har yttrandefriheten i allt högre grad ifrågasatts. Många har upprörts över att inhumana och våldsbejakande åsikter öppet tillåts florera, och anser rentav att de inte passar i en demokrati och därmed bör förbjudas. En paradoxal del av demokratin ligger i att den med stöd av demokratiska metoder har förmåga att upphäva sig själv. Det går att med yttrandefriheten strypa yttrandefriheten eller med hjälp av demokratiska val avsätta demokratin. För att förhindra detta är den svenska demokratin emellertid förankrad i grundlagar som enbart kan avskaffas genom två likadana riksdagsbeslut under två på varandra följande riksdagsval ⁴. En mycket stor del av svensk lagstiftning, som har tydlig koppling till Mills liberalistiska idéer, handlar om distinktionen mellan tanke och handling. Hur skrämmande dessa fascistiska organisationers uttalanden än må vara, är detta inte detsamma som att i praktiken avskaffa demokratin eller bruka våld mot andra människor. Det är fullt möjligt att på samma gång vara stark motståndare till nazismen som att inse att en liberal demokratisk rättsstat bör förhålla sig tillåtande till åsikter av alla olika slag. Även om jag naturligtvis anser det starkt oroväckande att somliga öppet hyser idéer som kränker idén om alla människors lika värde, handlar det om att till varje pris stå fast vid de demokratiska värderingar som framhäver rätten till fri åsiktsbildning, och inte bruka ickedemokratiska ad hoc- lösningar i syfte att skydda demokratin. Dessa

lösningar om att förbjuda vissa åsikter kan tyckas vara attraktiva på grund av åsikternas motbudande karaktär, men det är viktigt att inse att detta är att likställa med censur, vilket inte klingar väl med de värderingar som utgör ordet demokrati.

Att inskränka dessa rörelsers yttrande- eller demonstrationsfrihet i förhoppningen att spridningen av åsikterna då ska minska, riskerar rentav att få motsatt effekt. Paradoxalt nog hänvisar dessa auktoritära grupper ofta till yttrandefriheten, och då denna inskränks endast för dem riskerar de att försättas i en martyrposition. Denna offermentalitet anspelar på sympatikänslor och kan i förlängningen attrahera fler att ansluta sig.

Det är viktigt att påpeka att privata aktörers beslut om att neka vissa grupper eller individer tillstånd att närvara inte klassas som censur eller brott mot yttrandefriheten⁵. Om verksamhetens syfte är att spegla det statliga regelverket vore detta naturligtvis motsägelsefullt, men det finns inget ansvar hos exempelvis stora tidningar att i yttrandefrihetens namn publicera varje insändare, särskilt av rent platsmässiga skäl. Censur kan framförallt förekomma på tre samhällseliga nivåer: Statlig, civilsamhällelig samt civil nivå. Censur på statlig och rättslig nivå är en grundförutsättning i varje diktatur, men är obefintlig i Sverige med undantag av spridning av uppenbart hatiska eller oegentliga budskap (enligt skadeprincipen)⁶. Staten bör enligt mig ingripa i uttalanden i så liten mån som möjligt, främst av anledningen att samhällsmedborgarna behöver förse med en informationsmångfald som sträcker sig utanför individens egen nytta och bidrar med nya perspektiv på tillvaron. Om staten systematiskt började filtrera mellan olika åsikter skulle denna informationsmångfald begränsas och individerna skulle därmed inte kunna kritisera makten i samma utsträckning, vilket skulle innebära en nedmontering av demokratin. Filtrering av information på civilsamhällelig nivå räknas inte till censur. Som tidigare nämnts behöver inte privata organisationer låta alla åsikter komma till tals, och detta anser jag vara helt lämpligt så länge individerna i dessa organisationer även utsätts för andra tankar och idéer än dem som förekommer i organisationen. Ett viktigt exempel på detta är grupper som är mer eller mindre förtryckta i samhället, exempelvis hbtq-personer, icke-vita eller kvinnor som ibland kan behöva organisera sig för att i enrum kunna diskutera problematiken kring deras situation i samhället utan att bli negligerade.

En typ av censur som sker dagligen och passerar omärkligt förbi är den som sker på civil nivå, denna brukar kallas för självcensur. Självcensuren styrs av samhällsnormer som grundar sig både i tankar om respekt samt medmänsklighet, och en individuell självbevarelsedrift. En person som exempelvis på en arbetsplats började agitera för antidemokratiska eller ickehumanitära ideologier skulle omedelbart betraktas som asocial och därmed även olämplig som medarbetare. Normer bestämmer vad som betraktas som sunda åsikter och således vad som får yttras, men även vad som inte får yttras. Ibland händer det att människor misstar sig och upprörs när deras – ofta kontroversiella – åsikter möter kritik från meningsmotståndare. ”Det får man väl inte säga i det här landet”, uttals ibland som kritik mot de svenska samhällsnormerna som anses kväva åsikter av politiskt inkorrekt natur. Dessa politiskt inkorrekta åsikter innehåller ofta konservativa fördomar om marginaliserade grupper och det är ur en viss synpunkt riktigt att dessa åsikter hämmas i många sociala sammanhang, samt att deras frihet att yttra sig därmed inskränks. Men när dessa ofta fördomsfulla åsikter väl kommer till tals medför det ett tystande av den marginaliserade gruppen som fördomarna berör, vilket istället innebär att deras yttrandefrihet inskränks. Om den mest privilegierade gruppen i ett visst sammanhang exempelvis uttalar sig främlingsfientligt kommer detta skapa en större ovilja hos människor att komma med invändningar eller motargument, av rädsla för att bli utfrusna, trakasserade eller hånade. Tystande av andras åsikter på civil nivå sker således i båda riktningar beroende på sammanhangets gällande normer. Min åsikt är att alla typer av åsikter bör få uttryckas, men att många individer som tillhör de ovan nämnda marginaliserade grupperna bör få mer samhällseligt stöd, samt att mer allsidig och objektiv information bör spridas om

dessa grupper i syfte att motarbeta fördomar som uppstått på grund av en otillräcklig informationsmångfald.

Dessa fördomar tillhör föråldrade sanningar, och allteftersom dessa diskuteras och ifrågasätts bildas nya sanningar som förhoppningsvis präglas av en större öppenhet och tolerans. Denna ökade tolerans är en annan mycket viktig del av yttrandefriheten. En förutsättning är emellertid att varje individ inser och erkänner sitt ansvar som samhällsmedborgare och därmed frivilligt utsätter sig för obekväma åsikter som inte enbart gynnar individen i fråga. Att förhålla sig tålmodigt inställd till exempelvis nynazism är inte lika med att legitimera hela dess ideologi, det handlar helt enkelt endast om att vidhålla de liberalistiska riktlinjer som vårt samhälle är uppbyggt kring. ”Jag delar inte din åsikt, men jag är beredd att gå i graven för din rätt att uttrycka den” påstås den franske upplysningsfilosofen Voltaire ha sagt. Citatet sammanfattar, om än inte helt bokstavligen, mycket väl hela min liberalistiska ståndpunkt framförd i denna essä, vilken präglas av en beaktande och tillmötesgående hållning oavsett åsiktens karaktär. Dessa värderingar har genom lång strävan kommit att genomsyra hela vårt samhälle, och vi bör aldrig upphöra att värna om dem.

För vad blir priset samhället får motta om det ständigt sker inskränkningar i yttrandefriheten? Svaret är en stagnerande samhällsutveckling, korruption, utanförskap och en polarisering med starka motsättningar i samhället. Att minska utbredningen av inhumana och antidemokratiska åsikter genom att kväva individer eller grupper rätt att yttra sig är enligt mig fel metod. Istället krävs en större ansträngning att redan i låga åldrar undervisa barn och ungdomar i ett nyanserat tänkande som i högre grad kännetecknas av reflektion, tolerans och källkritik. En för många så självklar övertygelse som alla människors lika värde är inte någon naturlag, denna kvintessens av vårt demokratiska samhälle har tvärtom uppkommit efter sekler av diskussion och resonemang. Just därför bör varken människors lika värde eller yttrandefriheten tas för given, för det är endast genom ständiga öppna samtal om deras betydelse för ett fungerande samhälle som de kan fortsätta att värnas om.

Ett av de stora nuvarande samhällsproblemen är människors beteende på internet, som många gånger tvärtom präglas av impulsiva känslouttryck och en filtrering av obekväma åsikter eller tankar. Jag är övertygad om att det finns ett starkt samband mellan människor som utövar förtryck mot marginaliserade grupper och den mängd information de har tillgång till om människorna som tillhör dessa grupper. Gemensamt för all svensk högerextremism är att de förvissas om att samhället är på väg att fullständigt kollapsa på grund av invandringen. Detta kraftigt överdramatiserade påstående menar jag är ett resultat av människors benägenhet att bedövas i en filterbubbla av likasinnade, och sålunda även en ovilja eller rädsla att exponeras för nya perspektiv på tillvaron. Ett demokratiskt samhälle förutsätter en öppen plattform där åsikter och idéer får ventileras fritt, en förutsättning för detta är ett i individerna redan etablerat millskt förhållningssätt, särskilt eftersom alternativet att via internet avstå från detta nu är enklare än någonsin. Naturligtvis anser jag inte att uppenbara hatuttryck, lögnar eller andra typer av djupt kränkande yttringar bör få förekomma, men bortsett från detta ser jag inga rimliga anledningar att begränsa det fria ordet.

Det är viktigt att betrakta yttrandefriheten inte endast som en möjlighet att få uttrycka vad som helst, men även som en enastående tillgång till en mångfald av information, tankar och idéer. Kommunikation bygger på att det finns en sändare och en mottagare, men det är ibland lätt att missa det ansvar som ligger hos mottagaren. För yttrandefrihet är hos medborgarna inte endast en rättighet, det är även en skyldighet.

Källförteckning:

1. Nationalencyklopedin om tryckfrihetsförordningen:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/tryckfrihetsf%C3%B6rordningen>
2. Svenska dagbladet om extremister (27.9.17):
<https://www.svd.se/sapo-antalet-svenska-nazister-okar-i-snabb-takt>
3. . Svenskar och internet (2016):
https://www.iis.se/docs/Svenskarna_och_internet_2016.pdf
4. Sveriges riksdag om grundlagarna:
<http://www.riksdagen.se/sv/sa-funkar-riksdagen/demokrati/grundlagarna/>
5. Sydsvenskans Carl Rudbeck om censur:
<https://www.sydsvenskan.se/2017-10-02/carl-rudbeck-att-ringakta-nagon-maste-i-alla-fall-enligt-liberala-principer-vara-tillatet>
6. Gunnel Arrbäck, f.d. direktör för statens biografbyrå om censur i Sverige:
<http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/658086?programid=2946>